

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE İŞ SAĞLIĞI VE İŞ GÜVENLİĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Özal Çiçek¹ - Mehmet Öçal²

ÖZET

Yaşamın başlangıcından günümüze, teknolojinin çalışma hayatında yarattığı büyük dönüşümler, bir yönüyle toplumsal refahın yaratımı ve gelişimini hedeflerken, diğer tarafla ise; insan yaşamını ve içinde yer alınan çalışma ortamına yönelik tehdit algısını belirlemiştir. Sanayi çağının oluşmaya başladığı dönemlerden bugüne, makineleşmenin ve üretim süreci içerisinde yer alan birbirinden farklı kimyasal maddelerin oluşturduğu iş kazaları ve meslek hastalıkları o dönemlerden günümüze belirgin bir toplumsal sorun haline gelirken, diğer açıdan; oluşan bu sorunların önlenmesine yönelik güvenlik tedbirlerinin alınmasını da gerekli kılmıştır.

Üretim sürecinde yaşanan bu dönüşümlerin tarihsel süreçteki yansımalarının çalışma koşullarına ve bu koşulların yeniden dizaynına etkilerinin irdeleneceği bu çalışmada; gerek dünya genelinde gerekse de Türkiye özelinde çalışma koşulları ve bunun bir aktarımı olarak görülen iş sağlığı ve iş güvenliği uygulamalarının yenilenen koşullara göre defalarca dönüşümlere uğradığı görülmektedir. Bu sürecin analizi; sadece tarihsel süreç içerisinde ekonomik altyapının üstyapıya yansımalarının irdelendiği bir düşünceyi değil aynı zamanda mevcut hâkim düşünsel sistem olan neo-liberalizmin bu kavramsal süreci nasıl belirlediğini de hem dünyadaki hem de Türkiye özelindeki örnekleriyle irdelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Neo-liberalizm, İş Sağlığı, İş Güvenliği, İş Kazası, Meslek Hastalığı

¹ Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Çalışma Ekonomisi Anabilim Dalı (ozalcicek@sdu.edu.tr)

² Arş. Gör., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Birey ve Toplum Sorunları Anabilim Dalı (mocal@mehmetakif.edu.tr)

THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY IN THE WORLD AND IN TURKEY

Özal Çiçek - Mehmet Öçal

ABSTRACT

The upheaval in the working life created by the technology since the beginning of life until today has aimed the creation and development of social welfare on the one hand and has designated the threat perception for the human life and the working environment involved in. While the occupational accidents and illnesses have becoming apparent social problems due to the mechanisation process and various chemicals since the beginning of industrial era until today, it necessitated some safety measures to be taken against these problems.

In the study, where in the historical process, the effects of the reflections of these transformations, which have been experienced in the production process, on working conditions and the re-design of these conditions are discussed; it is seen that working conditions and the occupational health and safety applications, which are seen as the transmission of these working conditions, have had repeated transformations both in the global scale and Turkish case. The analysis of this process aims not only to scrutinize the reflections of economic infrastructure on superstructure in the historical process but also to scrutinize how the current dominant fictive system, namely the neo-liberalism, has designated this conceptual process with global and Turkish cases.

Keywords: Neo-liberalism, Occupational Health, Occupational Safety, Occupational Accident, Occupational Illness

GİRİŞ

İş sağlığı ve iş güvenliği, tarihsel süreç içerisinde insanlığın çalışma gereksinimi içerisinde olmaya başladığı günlerden bugüne değin kavramsal bir karşılığa tekabül eden eğilimi temsil etmektedir. Bu eğilimin tarihsel seyir defteri irdelendiğinde temsili dönemlerin mevcut üretim altyapısıyla olan bağı dikkatleri çekmektedir. Bilinen ilk toplumlar olan avcı toplayıcı toplumlardan günümüze işbölümünün belirginleşmesi, yapılan işlerin standardizasyonu ve farklılaşması, hiç şüphesiz ki işi yapanın sağlığı ve güvenliğini gerekli kılmış ve özellikle sanayi devrimi sonrasında görülen yoğun iş kazaları bu kavramsal setin uzunca bir süre tartışılarak tanımlanması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Hiç şüphesiz ki; iş sağlığı ve iş güvenliği kavramlarını anlamlandırabilmenin yolu öncelikle işi yapan kişinin insan olmaktan kaynaklı olarak temel bir hakkı olan sağlık ve güvenlik hakkı üzerinden düşünmeyi gerektirmektedir. İş yapanın hem işyeri ortamı içerisinde hem de sosyal hayatında sağlık ve güven içerisinde olması mevcut iktisadi ve sosyal düzlem olan kapitalizmin sürekliliğini sağlamanın da bir gerekliliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşamlarını devam ettirebilmenin günümüzdeki tek gerçekliği olan ücret karşılığı çalışma ve bu çalışmanın karşılığını temel ihtiyaçların bir meta olarak kullanılması olarak görmek zorunda bırakılan çalışan kesimler böylece barınma, beslenme, sağlık, güvenlik vb. temel ihtiyaçlarını giderebilmekte ve emek süreçlerinin devamlılığı kapitalizm tarafından bu şekilde sağlanmaktadır. Dolayısıyla tarihsel sürecin gelişim evreleri, çalışanların işyeri dışında da sağlıklı ve güven içerisinde olması gerekliliğini karşımıza çıkarmaktadır. Bu açıdan; temel olarak iş sağlığı ve güvenliği kavramları değerlendirilirken ilk aşamada sağlıklı ve güvenli olma hali dikkate alınması gereken bir olgu olarak görülmelidir.

İŞ SAĞLIĞI VE İŞ GÜVENLİĞİ KAVRAMI

İş sağlığı adına genel olarak kabul gören tanım seti WHO ve ILO tarafından verilmektedir. Bu kurumsal değerlendirmeler ışığında iş sağlığı; bir bireyin sadece fiziksel değil aynı zamanda ruhen ve sosyal açılarından da tam bir iyilik halinde olmasını ve çalışanlara en iyi sağlık koşullarının sağlanarak bu durumun süregelmesi faaliyetlerini ifade etmektedir. Bu çerçevede dikkate alınarak iş sağlığı kavramı; çalışanların, çalışma şartlarının negatif etkile-

rinden arındırılması ve yapılan iş ile işi yapan arasındaki harmoninin sağlanmasının amaçlandığı bir tıp bilimi olarak adlandırılabilir (Yiğit, 2013: 2).

İş kazası ve meslek hastalıklarına karşı işçilerin korunması ilkesine yönelik olarak ilk yasal çalışmalar ve düzenlemeler 19.yy’ın sonlarında yapılmaya başlanmıştır. Sosyal sigorta yasaları meydana getirilirken bu düzenlemelerden önce ve ayrı olarak, iş kazaları ve meslek hastalıkları konularında ayrıca düzenlemelerin yapılmış olması, sorunun toplumsal öneminin ciddiyetinden ve büyüklüğünden kaynaklanmaktadır. Sanayi Devrimi ile birlikte ortaya çıkan ve gelişen toplumsal refahın bedelini yine sanayi devrimi ile ortaya çıkmış bir sınıf olan işçi sınıfı ödemeye başlamış, bu durumun sosyal adaletle örtüşmediği görülerek iş kazaları ve meslek hastalıkları konusunda yasal düzenlemeler meydana getirilmiştir. Yasal düzenlemelere karşın, sanayileşme sürecine giren tüm ülkelerde, teknolojik gelişmelerle izdüşümlü olarak iş kazaları, en önemli toplumsal sorunların başında yer almıştır (Narter, 2015: 7).

Kökene itibariyle işçilere dönük olarak ortaya çıktığından işçi sağlığı ve iş güvenliği adıyla anlatılan kavram dar veya geniş biçimde ele alınabilir. Kavram, dar anlamda işçinin sağlık ve emniyetinin işyeri sınırları ve iş dolayısıyla doğan tehlikelere karşı korunmasını anlatır. Fakat zamanla bunun yeterli olmadığı görülerek, kavramı sadece işçiyle ve işyeri sınırları içindeki tehlikelerle sınırlamanın doyurucu gözükmediği anlaşılacak çerçevesi genişletilmiştir. Böylece ulaşılan geniş anlamda iş sağlığı ve iş güvenliği ise; yalnızca iş yerinden değil işyeri dışından da olsa işçinin sağlık ve güvenliğini olumsuz etkileyebilecek risklere karşı önlem almayı ifade etmektedir (Beyazıt, 2006: 529). İş kazası ve meslek hastalıklarına yol açan nedenlerin ortadan kaldırılması koruyucu ve önleyici tedbirlerin amaç ve kapsamını da belirlemektedir (Narter, 2015: 9).

Dar anlamda iş sağlığı, sadece işyeri ile sınırlı olarak işin yapılması sırasında işçilerin (çalışanların) karşılaştıkları bütün riskleri ortadan kaldırma veya azaltmayı amaçlayan sistemli çalışmalar olarak belirtilirken; geniş anlamda iş sağlığı, işyeri ve çalışan ile sınırlı kalmaksızın bir işletmenin faaliyetlerinden etkilenen sosyal kesimin tamamını da kapsamına alan bir nitelik kazanmıştır. Bu bağlamda çalışanların, ziyaretçilerin, müşterilerin ve halkın sağlığına etki eden tehlikelerin ve tehlikeleri doğuran etkenlerin ortadan kaldırılması veya azaltılması çalışmaları geniş anlamda iş sağlığı kavramı içinde yer almıştır. Ancak, bu ayrımın işçi sağlığı kavramının kullanıldığı dönemde, işçilerin dışındaki bireylerin de sağlığının korunması açısından yapılmış bir ayrım olduğunu belirtmek gerekir. Bu nedenle; iş sağlığı kavramına geçildiği bu zaman diliminde dar ve geniş anlamda iş sağlığı

ayrımına gerek bulunmadığını, iş sağlığı kavramının bu amacı gerçekleştirdiğini belirtmekte yarar vardır (Şen, 2015: 124).

Sanayi Devrimi ile birlikte çok kötü koşullar içerisinde ve büyük tehlikelerle iç içe korunmasız olarak çalışan insanların karşılaştıkları en önemli sorunlardan birisi de iş kazaları ve meslek hastalıkları olmuş, zaman içerisinde teknolojinin gelişimi bir taraftan koruyucu araçların gelişimi ile beraber daha güvenli bir çalışma ortamı yaratırken, diğer yandan çalışanların iş sağlığı ve iş güvenliğini tehlikeye sokan yeni riskler de oluşturmuştur. Zaman içerisinde iş sağlığı ve iş güvenliğinin geliştirilmesine yönelik önlemler arttırılmış olsa da, hala bu konuda var olan eksiklikler (iş sağlığı ve iş güvenliği kültürü anlayışının taraflarda oluşmamış olması, mevzuat ve işleyişe ilişkin sorunlar vb.) iş kazası ve meslek hastalıklarının ortaya çıkışını önlememektedir. Bu durum ise; hem ulusal hem de uluslararası mevzuatlarla güvence altına alınmış olan çalışma hakkı üzerinde önemli bir tehdit unsuru oluşturmaya devam etmektedir (Kılış, 2014: 244-245).

Sorunun sosyal yönünün yanında bir de ekonomik yönü bulunmaktadır. İş sağlığı ve iş güvenliğinin sağlanamaması sonucunda ortaya çıkan iş kazası ve meslek hastalıkları, çalışandan başlayarak, işyerine, işyerinden ulusal ekonomiye kadar zincirleme bir reaksiyonla geniş ölçekli maliyetlere neden olmaktadır. Söz konusu ekonomik maliyetler, hem işletmelerin rekabet gücü üzerinde büyük ve ağır bir yük oluşturmakta hem de ülkenin gayri safi yurt içi hasılasında önemli bir yer teşkil ederek ekonomik ve sosyal kalkınmaya ilişkin hedefleri etkileyen bir olgu olarak dikkatleri çekmektedir (Kılış, 2014: 246-247).

İş sağlığı ve iş güvenliğine ilişkin yapılan çalışmalar; bu alanda yeterli ve etkin önlemlerin alınması durumunda iş kazası ve meslek hastalıklarının önemli oranda azaltılabileceğini ortaya koymuştur. Bunun için; tehlikenin kaynağında kontrol altına alınması, riskleri asgari seviyeye indirecek çalışma sistemlerinin tasarlanması, tehlikeli maddeler yerine daha güvenli olanlarının tercih edilmesi, kişisel ve koruyucu ekipmanların kullanımı ve en temel noktalardan biri olan iş sağlığı ve iş güvenliğinin bir ilke olarak üst yönetim tarafından sahiplenilmesi amaçlanmalıdır. Bu durum; ancak tarafların belirlenen ortak değerleri benimsemelerine ve alınan önlemleri sorumluluklarının bilincinde olarak uygulamalarına bağlıdır. Bu noktada; önlemenin ödemekten daha kolay olduğu gerçeğini dikkate almak, güvenlik kültürünü yerleştirmek, iş sağlığı ve iş güvenliği çalışmalarını bir maddi külfet üretimi, engelleyici faaliyet ve zaman kaybı olarak gören düşünsel algıları ortadan kaldırmak gerekmektedir (Kılış, 2014: 247-248).

İŞ SAĞLIĞI VE İŞ GÜVENLİĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Ele alınan temel argümanın tanımsal olarak iş kavramı ile bağıntılı olması, işin sağlığının dolayısıyla da yapılan iş sürecinin içerisinde bulunan ve emeğini sunan işçinin sağlığının tarihsel süreçteki analizinin yapılmasını gerektirmektedir. Bu süreç; aslında Sanayi Devrimi sonrası yaşanan iktisadi politik düzeneğin bir yansıması olmakla birlikte, çalışma denen olgunun tarihselliği de düşünüldüğünde; bu süreci tarihin başlangıç temellerine götürebilmek mümkün olmaktadır. Tarihte yer alan ilk iş bölümüne ilişkin tartışmaların avcı-toplayıcı toplumlardaki cinsiyetler arası iş bölümüne kadar uzandığı bilinse de yapılan iş ve o işte çalışan insanların sağlığına yönelik olarak meydana gelen ilk çalışmaların ve tartışmaların tarım devrimi sonrası yerleşik hayata geçilen köleci toplumlarda görüldüğü söylenebilmektedir.

SANAYİ DEVRİMİ ÖNCESİ İŞ SAĞLIĞI VE İŞ GÜVENLİĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Tarım devrimiyle birlikte yerleşik hayata geçilmesi, hiç şüphesiz ki insanoğlunun çalışma hayatına dair büyük bir dönüşümün başlangıcı olmuştur. Bu durum; insanların uğradıkları yoğun ve zorlayıcı tempodaki çalışma koşullarının yaratımında etkili olmuş ve tarihin bu evrelerinden itibaren insanların çalıştıkları işler ve bu açıdan yaşadıkları sağlık sorunları ilgi çekmeye başlamıştır.

İnsanların çalıştıkları iş ve bu açıdan yaşadıkları sağlık problemlerine yönelik olarak karşılaştıkları sorunsalları işaret eden ilk kişi M.Ö. 2600’lü yıllar içerisinde yaşamış olan, Antik Mısır’da mimar ve mühendis olarak çalışmasının yanında hekim ve rahiplik de yapmış olan *İmhotep* olmuştur. Özellikle Mısır piramitlerinin yapımı esnasında meydana gelen kazalarda çok sayıda kişinin ölmesi ve çalışanlarda sıklıkla bel sorunlarının görüldüğüne yönelik tespitlerde bulunan *İmhotep*, modern tıbbın babası olarak kabul edilen Hipokrat’tan yüzyıllar önce bu tespitleri yapmıştır (<http://uzmaniyiz.biz/is-sagligi-ve-guvenligi/genel-bilgiler/isg-gelisim-sureci.html>).

M.Ö. 2000’lerde; Babil döneminde tarihin bilinen ilk yasalarından olan *Hammurabi Kanunlarında* yer alan düzenlemelerle iş sağlığı ve iş güvenliğinin temellerinin atıldığı ve işi yaptırmanın işin negatif sonuçlarından sorumlu kılındığı ilk hükümler hayata geçirilmiştir. Hammurabi Kanunlarında yer alan düzenlemeler şunlardır (<http://uzmaniyiz.biz/is-sagligi-ve-guvenligi/genel-bilgiler/isg-gelisim-sureci.html>);

- *Yapılan evin yıkılması durumunda bina sahibinin hayatını kaybetmesi karşılığında, binayı inşa eden kişi ölüm cezasına çarptırılır.
- * Yapılan evin yıkılması durumunda bina sahibinin oğlunun hayatını kaybetmesi karşılığında, binayı inşa eden kişinin oğlu ölüm cezasına çarptırılır.
- * Yapılan evin yıkılması durumunda bina sahibinin kölesinin hayatını kaybetmesi karşılığında, binayı inşa eden kişi aynı vasa sahip bir köleyi bina sahibine vermekle mükelleftir.
- *Bina sahibinin mallarının hasara uğraması karşılığında, binayı inşa eden kişi yeniden inşaat sürecinde bulunmakla birlikte bina sahibinin tüm zararlarını karşılamakla mükelleftir.

İş sağlığı ve iş güvenliği kavramlarıyla ilgili bilinen ilk yazılı kaynaklar ise; Antik Yunanlı düşünür *Heredot'a* kadar dayandırılmaktadır. Çalışanların sağlığı ile yapılan işin arasındaki ilişkilerin araştırılmasına yönelik ilk çalışmaların onun tarafından başlatıldığı iddia edilmektedir. Ünlü tarihçi ve filozof *Heredot*, ilk kez çalışanların veriminin artması için çalışanların yüksek enerji taşıyan besinlerle beslenmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Benzer şekilde, çalışanların yaptıkları işlerden zarar görebileceklerine dair birtakım değerlendirmeler de *Hipokrat* tarafından dile getirilmiştir. *Hipokrat* ilk defa kurşun maddesinin zehirleyici etkilerinden söz etmiştir. *Nicander*, *Hipokrat*'in çalışmalarını geliştirmiş ve çalışanların yalnızca sağlık ve güvenlik sorunlarının belirlenmesini ve tanımlanmasını değil, aynı zamanda zararlı etkilerden korunmaya yönelik tedbirlerin alınması gerekliliğine yönelik vurgulamalar yaptığı görülmüştür. *Plini* ise; çalışma ortamı içerisinde yer alan tehlikeli tozlara karşı korunmanın sağlanabilmesi amacıyla çalışanların başlarına maske yerine kullanılmak üzere torba geçirmeleri gerekliliğini ifade etmiştir (Yiğit, 2011: 5; Gerek, 2008: 3).

Roma döneminin *Plini* ile birlikte önemli düşünürlerinden biri olan Yunan hekim *Dioscorides Pedanius*, Roma ordusu adına tıbbi araştırmalarda bulunmuş ve en önemli eseri olan "İlaç Bilgisi Üzerine" (*Peri Hyles Iatrikes*) adlı kitabında ilaçları sınıflandırmış ve zararlı maddeleri bitkisel, hayvansal ve mineral kaynaklı olarak üç başlık altında değerlendirmiştir. Yine bu dönemin ünlü düşünürlerinden *Juvenal* ise; çalışanların ayaklarında oluşan varis oluşumuna ve demircilerde görülen göz hastalıklarına yönelik olarak tespitlerde bulunmuştur. *Pergamonlu Dr.Galen* ise; Roma dönemindeki gladyatörlerin başhekimliğini yaptığı süre boyunca, gladyatörlerle seyircilerin vücut yapılarını karşılaştırmış ve sürekli beden hareketlerinin sağlıklı yaşam için oldukça önemli olduğuna dair tespitlerde bulunmuştur. Bu açı-

dan bilinen beden hareketleri ile fizyoloji ve tedavi ilişkisini de kuran ilk tıp doktoru olarak bugünkü spor hekimliği kavramının kurucusu olarak da kabul edilmiştir (<http://uzmaniyiz.biz/is-sagligi-ve-guvenligi/genel-bilgiler/isg-gelisim-sureci.html>).

Üretim araçlarında ve bu araçlara yönelik teknolojik dönüşümlerdeki önemli gelişmeler, köle emeğinin son bulması ve emeğin temel ihtiyaçları doğrultusunda toprağa bağlanmasının sağlanmasıyla birlikte üretim sürecinde hem çalışan sayısı artmış hem de verimlilik artışı sağlanmıştır. Feodal dönem olarak adlandırılan bu dönem içerisinde görülen değişimlerin çalışanların sağlık ve güvenlik gereksinimlerinin nasıl sağlanacağına yönelik birtakım çalışmalar yapılmasını gerekli kıldığı söylenmekle birlikte bu alana yönelik çalışmalar hakkında pek detaylı bilgilere erişilemediği vurgulanabilir. Bu döneme ait eski çağlardaki çalışmaların benzerleri; gelişen teknolojik dönüşüm süreci, Rönesans ve Reform dönemleriyle birlikte modern tıbbın sağladığı imkânlarla daha da geliştirilmiştir.

Bu dönem içerisinde çalışanların sağlık ve güvenlik sorunlarının analizi ve çözümlenmesi konusunda *Paracelsus*, *Agricola* ve *Ramazzini*’nin önemli çalışmaları olmuştur. *Paracelsus*, madenlerde çalışanlarda gördüğü kurşun ve cıva zehirlenmelerinden de bahsettiği “*De Morbis Metallici*” adlı eseriyle ilk iş hekimliği kitabını da yazmıştır. Dünyada bilinen ilk mineroloji bilgini olarak görülen *Agricola* ise; yazdığı “*De Re Metallica*” adlı kitabıyla, zamanının jeoloji, madencilik ve metalürji bilgilerini kapsayan önemli bir yapıt ortaya koymuş ve bu eserde, maden ocaklarında görülen tozu önleyebilmek adına maden ocaklarının havalandırılması gerekliliğini ifade etmiş ve iş sağlığı ve iş güvenliği önlemleri konusunda birtakım tavsiyelerde bulunmuştur. Bu kitabın iş sağlığı ve iş güvenliği açısından değeri, iş ve sağlık arasındaki ilişki zincirini açıkça ifade etmesinin yanında yalnızca sorunları ifade etmekle kalmayıp korunma yöntemlerini de önermiş olmasıdır (Yılmaz, 2003).

Bilimsel esaslar doğrultusunda iş sağlığı ve iş güvenliği konusunu ele alarak hareket eden *Dr. Bernardino Ramazzini* 1713 yılında yazdığı meslek hastalıkları kitabı “*De Morbis Artificum Diatriba*” kitabıyla iş sağlığı kavramının kurucusu kabul edilmektedir. Kitap içerisinde mevcut sağlık riskleri arasında kimyasal maddeler, tozlu ortamlar, ağır metaller, tekrarlanan ve şiddetli hareketler, hatalı duruşlar ve hastalık yapıcı diğer ortam etkenleri ele alınmış aynı zamanda bunların önlenmesi adına işyerlerinde koruyucu güvenlik önlemlerinin alınması önerilmiştir. *Ramazzini*, işyerlerindeki çalışma ortamlarından kaynaklı olarak meydana gelen olumsuz koşulların

düzenlenebilmesi ile birlikte iş veriminin de artacağını ifade etmiştir. Aynı zamanda, bugün ergonomi olarak ifade edilen işçinin çalışma şeklinin, iş ve işçi uyumunun, çalışanın sağlığı ve iş verimi üzerinde etkileri olduğu düşüncesini ilk kez dile getirmiştir (Gerek, 2008: 3).

SANAYİ DEVRİMİ SONRASI İŞ SAĞLIĞI VE İŞ GÜVENLİĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Feodal dönemde toplum içerisindeki yeniden üretim işlevi, vesayet ilişkisi (lord – serf) kapsamında egemen sınıfın kontrolü altındayken, sanayi devrimiyle birlikte var olan iktisadi ve sosyal düzenek çökmüş ve kapitalizm adı verilen, “özgür” emeğin piyasa adlı mekanizmaya emek gücünü sunarak yaşamını idame ettirmeye çalıştığı yeni bir düzen oluşmuştur. Bu açıdan bakıldığında; kapitalist sistem içerisinde çalışana emeği karşılığında ödenen ücret, çalışanın bir sonraki gün emeğini ortaya koyabilmesini sağlayabilecek refahın ve yeniden üretimin ifadesi olarak ortaya çıkmıştır. Yeniden üretim süreci, sadece piyasa ve emek arasındaki bireysel bir ilişki ağını değil aynı zamanda kurumsal bir mekanizmayı temsil eden devletle de bağlantılı bir sürecin yansımasıdır. Hiç şüphesiz ki devlet, emek süreçlerinin belirleyici bir unsuru olarak, emek ve sermaye arasındaki ilişki ağının içerisinde konumlanırken akdi sözleşmelerin de garantör ve denetleyiciliğini yapmaktadır. Bununla birlikte; devlet, kurulan bu ilişki ağının sonrasında uygulamaya konan sözleşmelerin koruyuculuğunu da üstlenmektedir. Böylece, meydana gelen ilişki ağlarının kesintiye uğramaması, sözleşmenin görünmeyen tarafı olan devletin garantörlüğü altına alınmıştır. Devlet, bu mekanizmasıyla bir taraftan işçilerin doğrudan kontrolünün sağlanması noktasında fiziki zor kullanım tekeliyle meydana gelen bu ilişki ağını ve sistemin özünü oluşturan “sözleşme özgürlüğü”nü korumaya alırken diğer yandan da mevcut sözleşme bağlarının ve ilişki ağlarının yeniden üretiminin sağlanabilmesine yönelik olarak toplumsal rızanın yaratılabilmesi amacıyla kurumsal düzenlemelerde bulunmuştur (Topak, 2014: 3-4).

18. yüzyılın ilk yarısı içerisinde ilk olarak İngiltere’de ortaya çıkan Sanayi Devrimi ile üretim sürecinin niteliği temelden büyük bir değişime uğramıştır. Küçük zanaatkarlıkların ilk evrede atölyelere ve daha sonra ise; gelişen teknolojiyle birlikte büyük makinelerin yer aldığı fabrika sistemine geçişle beraber üretilen ürün miktarında tarihin hiçbir safhasında görülmediği kadar büyük artışlar gözlenmiştir. Üretim teknolojileri içerisindeki

bu gelişmeler sonucunda; işverenlere bağımlı ve ücret karşılığında çalışan işçi sınıfı giderek büyümüş ve bu sınıfın çalışma koşulları, yaptıkları işlerin meydana getirdiği riskler ve meydana gelen kazalar sonucunda birtakım sağlık ve güvenlik sorunları ortaya çıkmıştır. Bu dönem içerisinde çalışma sürelerinin giderek uzaması, çocuk ve kadın işçilerin kötü ve ağır koşullarda çalıştırılması vb. birçok etken devletin çalışma hayatına müdahale etmesi gerekliliğini tartışmaya açmıştır.

Bu dönemde İngiliz Parlamento üyesi Anthony Ashley Cooper’ın, maden ocaklarında çalışan kadın ve çocuk işçilere yönelik olarak koruyucu hükümler konusundaki çabaları; hekim Thomas Percival’ın genç işçilerle ilgili çalışma süreleri ve koşullarına yönelik hazırladığı raporlar, parlamenter Sir Robert Peel’i etkilemiş ve İngiliz Parlamentosu’nda girişimlerde bulunmasına yol açmıştır (Yılmaz, 2012: 6). İngiltere’de *Percival Pott’un* baca temizleme işlerinde çalışan işçilerin kanser hastalığına yakalanmalarına yönelik bir dizi çalışması ve fabrikalarda baca temizleme işlerinde çocuk emeğinin kullanımı dolayısıyla 1788 tarihli Baca Temizleyicileri Kanunu çıkarılmıştır. Özellikle Robert Owen gibi fabrikatörler, vicdani refleksler göstererek kendi fabrikalarında çalışma sürelerini kısaltmış, belirli yaşın altındaki çocukları çalıştırmamış ve kendi fabrikasındaki işçilerin çalışma koşullarının düzeltilmesi yönünde çabalarda bulunmuştur (Çetindağ, 2010; Erkul, 1983: 68-69). 1802 tarihinde çıkarılan ilk Fabrikalar Kanunu (Çırakların Sağlığı ve Morali adlı yasa olarak da geçmektedir) ile birlikte çocuk işçilerin çalışma süreleri gündelik 12 saat ve haftalık 58 saat olarak sınırlandırılmış buna rağmen uygulanabilme süreci 1833 tarihinde çıkarılan Fabrikalar Kanununa kadar mümkün olamamıştır (Erkul, 1983: 75; Çelik, 2011).

Bu çalışmalardan etkilenen Michel Sadler, 1832 yılında parlamentoya yeni bir yasa önerisi getirmiş ve 1833 yılında “Fabrikalar Yasası”nın yürürlüğe girmesini sağlamıştır. 1833 tarihinde çıkarılan Fabrikalar Kanunu ile birlikte 9 yaşın altındaki çocukların çalıştırılması, 18 yaşından küçüklerin gece çalıştırılması, 18 yaşından küçüklerin gündelik 12 saatten daha fazla çalıştırılmalarına yasak getirilmiş ve fabrikaların denetlenmesi için iş müfettişlerinin görevlendirilmesi kanuna dayalı olarak düzenlenmiştir. 1842 tarihinde gerçekleştirilen bir başka düzenlemeyle birlikte kadınların ve 10 yaşından küçük çocukların madenlerde çalıştırılması yasaklanmıştır. 1844 tarihli yasal düzenlemede fabrikalar içerisinde işyeri hekimi bulundurulması zorunluluğu getirilmiş ve sağlık açısından tehlikeli yerlerde çalışan işçilerin sağlık kontrolleri de bu hekimlerin görev kapsamına alınmıştır.

1847 tarihinde yürürlüğe giren “On Saat Yasası” ile birlikte hem çalışma süreleri daha da azaltılmış hem de işyeri denetimi ve iş müfettişliği yapısı oluşturulmuştur. 1895 tarihli bir düzenlemeyle tehlikeli bazı meslek hastalıklarının bildirim zorunlu hale getirilmiş; 1900 yılında ise; işe giriş, aralıklı sağlık muayeneleri, tehlikeli işler için özel muayeneler, meslek hastalığı bildirim, çalışamaz duruma gelenler ve sakatlananlara yönelik olarak özel rapor hazırlanması gerekliliği yasal nitelik kazanmıştır (Gerek, 2008: 3-4; Yiğit, 2011: 5; Yılmaz, 2003).

İngiltere’de görülen ve gerçekleştirilen bu düzenlemeler zinciri Avrupa içerisindeki diğer ülkeler içinde emsal teşkil etmiştir. Almanya’da 1849, İsviçre’de 1840, Fransa’da 1842 (Villerme Raporu) yılında iş sağlığı ve iş güvenliğiyle ilgili kanunlar yasalaşmıştır (Gençler, 2007: 17). Avrupa’da görülen bu gelişmelere paralel olarak, ABD’de ise; 1919 yılında Harvard Üniversitesi’nde yer alan ve ilk kadın öğretim üyesi olan Alice Hamilton, hayatının 40 yıllık evresini işyeri ve işkolu hekimi olarak mesleki zararlar konusundaki araştırmalara adanmıştır. Bu konuya yönelik olarak; bakır madenlerinde silikoz, suni ipek sanayiinde karbon sülfür ve civa madenlerinde ise; civa zehirlenmeleri üzerine çalışmıştır. Aynı dönemde; SSCB sağlık politikasının baş mimarlarından olan Alaxander Semashko, sağlık hizmetlerinin bağımsız bir şekilde ele alınmasını ve koruyucu önlemlere yoğunlaşılmasına yönelik politikalar üretmiş, özellikle 1920’li yıllar boyunca birçok araştırma merkezi ve enstitünün kurulmasını sağlamıştır (Fişek, 2014: 3).

Ulusal ölçekli, iş sağlığı ve iş güvenliği alanı içerisinde yapılan bilimsel çalışmalar ve yasal düzenlemelerin yanında uluslararası sahada 1919 yılında kurulan Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), başlangıçta Birleşmiş Milletlere bağlı bir organizasyon olarak kurulmuş, 1946 yılında Birleşmiş Milletler ile imzaladığı bir antlaşma ile bağımsız bir uzmanlık kuruluşu halini almıştır.

Bu süreç içerisinde; iş sağlığı ve iş güvenliği alanına dair yasal mevzuattaki değişikliklerin yanında çalışanların çeşitli risklerden korunup, sağlıklı ve verimli çalışabilmesine yönelik birtakım araştırmalar da yapılmıştır. 17. yüzyılda *Vauban* ve 18. yüzyılda *Belidor*, ağır işlerin işçileri yıpratıldığını ve meslek hastalıklarına yol açıldığını ifade ederek, iş veriminin artırılabilmesi için işlerin iyi organize edilmesi gerekliliğini vurgulamışlardır. 19. yüzyılın başlarında ise; *Vaucanson* ve *Jackuard*, işletmeler içerisinde yorucu ve yıpratıcı işlerin azaltılması ve iş güvenliğinin daha iyi sağlanabilmesi açısından otomatik makinelerin geliştirilmesi gerekliliğine vurgu yapmışlardır. Çalışma ortamları içerisinde bilimsel yöntemlerle iş analizi çalışmalarının mima-

rı olan *Taylor* ise; çalışanların becerilerini arttırmak ve işin daha verimli yapılabilmesini sağlamak amacıyla insan fizyolojisi ile yapılan iş arasındaki ilişkiye vurgu yapan çalışmalarda bulunmuştur. 18. yüzyılda *Tissot*, ilk kez hastanelerde meslek hastalıklarının tedavisi için özel bölümlerin kurulmasını önermiş, 19. yüzyılın başlarında *Patissier* ise; fabrikalarda yaşanan iş kazası ve meslek hastalıklarına yönelik istatistikî verilerin toplanmasına katkı sağlamış, hastalık veya kaza nedeniyle meydana gelen ölüm ve sakatlıkları incelemeye almıştır (Gerek, 2008: 4).

Hem yasal hem de uygulama alanında yer alan çalışma sürelerinin sınırlandırılması mevzusu, hiç şüphesiz ki; iş kazaları ve sonucunda meydana gelebilecek ölümlerin azaltılmasına yönelik olarak gelişim göstermiştir. Diğer yandan; uzun süreli çalışma ve kötü beslenme koşullarının etkileri de işçi sınıfının sayısal açıdan gündün güne azalmasına neden olmuştur. Çalışma koşullarındaki negatif etkenlerden dolayı bir taraftan çocuk ölüm oranlarının artması, sağlıksız beslenme koşulları nedeniyle raşitizm tarzı hastalıkların görülmesi, kadınların ve genç kızların çalışma yaşamının ağır koşulları dolayısıyla yıpranmaları ve doğurganlık süreci içerisinde yaşanan problemler, ahlaki çöküntüden kaynaklı olarak değerlendirilen diğer etkenler yalnızca işçi sınıfının sayısal olarak azalmasına yol açmamış diğer yandan savaş durumunda cepheye katılmak üzere gönderilecek insan sayısının azalmasına ve savaş koşulları içerisinde çalışacak işgücünün erimesine de yol açmıştır. Bu koşullarla bağıntılı olarak kadın ve çocuk emeğinin kullanımına bireysel tepkilerini gösteren kapitalistler, sistemin devamlılığı ve istikrarının sağlanabilmesi amacıyla kadın ve çocuk emeğine kısıtlamalar getirilmesini kabul etmiş ve emeğin yeniden üretiminin sağlanabilmesi adına işçilerin üretim süreçlerinin dışında da sağlık koşullarının korunması gerekliliğini ileri sürerek bu konuda yasal - kurumsal düzenlemelere gidilmesini istemişlerdir. Bu açıdan başta Bismarck Almanya’sı olmak üzere Batı Avrupa’nın birçok sanayi ülkesinde emeğin yeniden üretim sürecinin sağlanmasında en temel noktalardan biri olarak görülen sosyal sigorta uygulamalarının 1880’li yıllar ile 1920’ler arasında uygulamaya geçirildiği görülmüştür (Topak, 2014: 6).

Bu gelişmelerle birlikte üretim süreci ve emek rejimindeki dönüşümler ve gelişen teknolojik süreçler, iş ortamından kaynaklı hastalıklar ve kazalara yönelik olarak meydana gelen maliyetlerin kamusallaştırılması sürecini de giderek karmaşık bir hale getirmiştir. Böylece; sermaye sınıfı, kamulaştırma süreçlerine yönelik olarak kendi sınıfsal çıkarları doğrultusunda gösterdikleri tepki ve uyguladıkları bazı yöntemlerle konunun temel noktaları-

nı göz ardı ederek maliyetlerin kamuya aktarılması sürecini hızlandırmıştır. Bu açıdan; ilk aşamada kimi yasal düzenlemelere ve önlem alma süreçlerine karşı direnç gösterilmiş, mekânsal olarak sömürü ilişkilerinin kölelik düzeyinde olduğu emeğin yoğun üretiminin gerçekleştirildiği coğrafyalara üretim sürecini taşıma gibi süreçler yaşanmıştır. Sermaye sınıfı, 20.yüzyılın başlarından itibaren hukuki süreçlere yansıyan iş kazalarını “kaçınılmazlık” ilkesinin bir parçası olarak görmüş ve bu açıdan iş kazaları ve meslek hastalıklarının önlenebilirliği ve işçinin suçluluğunun ön bir kabul olarak değerlendirildiği bir düşünsellik hareket etmiştir (Marx, 2011: 65).

Taylor’un bilimsel işletme yönetimi olarak emek süreçlerini belirlediği 20. Yüzyılın başları, kitlesel üretime dayalı birikim rejiminin içine düştüğü talep yetersizliği kaynaklı konjonktürel kriz evresi (1929 Krizi) maliyetlerin kamusallaştırılması olarak değerlendirilen stratejilerin sorgulandığı ve üretim sürecinin altyapı dinamiklerinin Fordizm olarak adlandırılan yeni bir üretim rejimiyle işlediği bir dönemin başlangıcı olmuştur. Fordizmle ortaya çıkan yeni üretim rejiminde; emek gücünü satarak yaşamını sürdürmeye çalışan işçi sınıfı kitleleri diğer taraftan kapitalist birikim sürecinin sadık birer tüketicisi olarak da sistem içerisindeki arz – talep dengesinin sağlanmasında başat bir rol oynamıştır. Üretim bandı üzerinde, seri üretim içerisinde meydana gelebilecek kayıpların azaltılabilmesi ve dolayısıyla verimliliğin artırılabilmesi adına firma içi denetim mekanizmalarının bulunduğu, işçilerin ertesi gün işe gelmelerinden, verimliliklerinin sürekliliğinin sağlanabilmesi adına onlara tahsis edilen konutlardan, çalıştıkları günler içerisinde içki kullanımlarının denetlenmesine kadar işçilerin performansını azaltıcı birçok etken (cinsellik, alkol, gece yaşantısı vb.) analiz edilerek; işçilerin özel yaşamının da kontrol altına alındığı bu sistemde, diğer yandan işçilere satın alma güçlerini yükseltecek seviyede ücretler verilmiş ve devletin düzenleyici bir aktör olarak gündelik ekonomik hayatın içerisine girmesinin yasal zemini ve sistematik altyapısı oluşturulmuştur. Özellikle New Deal politikaları aracılığıyla Amerika’da oluşan bu iktisadi politikalar, 1930’lu yıllar içerisinde tüm Avrupa’ya hızla yayılmıştır (Topak, 2004: 9). Fordist üretim süreci ve bunun ekonomik üstyapıya yansımaları olan Keynesyen refah devleti politikaları emeğin toplumsallaştırılması sürecine yönelik olarak meydana getirdiği politika dönüşümleriyle birlikte hem iş sağlığı ve iş güvenliği hem de meslek hastalıkları açısından önemli birtakım değişikliklerin temelini atmıştır. Refah devletinin bu düzenleyici konumu, meslek hastalıkları ve işyeri içerisinde üretim sürecinin sağlıklı bir

şekilde işlemesine engel olabilecek etkilerin maliyetlerinin kamu tarafından sağlanan sigortalar aracılığıyla toplumsallaştırılmasına yönelik adımların atılmasını hızlandırmıştır (Topak, 2014: 7).

Maliyetlerin kamusallaştırılması olarak ifade edilebilecek bu aşama içerisinde; sermaye sınıfı, iş kazaları ve meslek hastalıklarının ortaya çıkardığı toplumsal yükün toplumun geneline yansıtılmasına yönelik düzenlemelerin oluşturulmasıyla birlikte sistemin yarattığı tahripsele etkinin gizlenmesini sağlamıştır. Bu anlayış içerisinde oluşturulan yeni birtakım uygulamalarla sürecin geneli açısından tekli bir sistem kurgulanarak sermaye adına oluşan ek maliyet unsurlarının vergiler yoluyla topluma aktarımı sağlanmış ve devlet bu alanı genel kamu sağlığının korunması adlı bir refah politikası olarak tanımlamıştır. Bu düşünce yapısıyla, meslek hastalıklarının tanımlanma süreci de salt hastalıklara indirgenen bir koruma sistemi mantığında değerlendirilmiştir. Bunu baz alan ILO, meslek hastalıklarının uluslararası düzlemde tek bir mekanizma içerisinde değerlendirilebilmesi amacıyla birtakım tanımlama, ölçme, tıbbi tedavi ve teşhis süreçlerine yönelik bir sistem oluşturma gayesinde bulunmuştur. Meydana gelen meslek hastalıklarının bireyselleştirilmesi ve tazmine dayalı meşrulaştırılması süreçleriyle birlikte toplumsal kabulünün sağlandığından hareketle oluşturulan bu sistem, zararların tazmin edilmesi aracılığıyla maliyetleri toplumsallaştırma sürecini açığa çıkarmıştır (Topak, 2014: 7). Poulantzas, ortaya çıkan bu bağlantıyı sermayenin birikim süreciyle emeğin yeniden üretimi arasındaki ilişki ağıyla ifade ederek, emeğin yeniden üretiminin sağlanmasına yönelik birtakım mekanizmaların kamusal otorite tarafından sermayenin uzun vadeli çıkarları doğrultusunda düzenlendiğini analiz etmiştir (Poulantzas, 2000: 184). Bu açıdan ifade edildiğinde; aslında refah devleti olarak adlandırılan dönemin “devletin görece özerkliği” adı altında sermayenin birikim koşullarının yeniden düzenlendiği ve kapitalizmin altın çağı olarak ifade edilen dönemi temsil ettiğini söyleyebilmek mümkündür. Bir başka deyimle; refah devletinin kurumsal ağırları, bir yandan emeği bireyselleştirme, diğer açıdan ise; emek verimliliğini maksimum kılmayı hedefleyen kontrol ve normalleştirme süreçleridir; bir diğer ifadeyle emeğin yeniden üretiminin yönetimidir (Topak, 2014: 8).

1970’li yılların başlarında git gide derin bir hal alan ve Fordizmin krizi olarak tanımlanan dönemle birlikte sermayenin fazlaca birikiminden kaynaklı olarak ortaya çıkan aşırı birikim krizinin etkilerinin ortadan kaldırılması adına yeni bir sermaye birikimi rejimine geçişin hazırlıkları yapılmış ve bu anlayış doğrultusunda yeni emek rejimleri de yaşama geçirilmiş-

tir. Bu yeni emek rejiminin temel noktasını, yaygın üretim ve yaygın birikim rejimi oluşturmuş ve üretim sürecinin tüm evreleri giderek kuralsızlaşmaya ve esnek bir hal almaya başlamıştır. Üretim sürecindeki bu dönüşüm; ekonomik üstyapı içerisinde Keynezyen refah devletine ait korunaklı ve istikrarlı işgücü piyasalarının da dönüşümüne ve bunların yerini esnek emek rejimlerinin almasına neden olmuştur. İlk aşamada; üretim süreci parçalara ayrıştırılmış, hemen akabinde ise; hem sayısal hem de işlevsel esneklik uygulamaları aracılığıyla da Fordist emek rejimi dönüştürülmüştür. Bu sayede, işgücü maliyetleri eritilirken, stoklama ve ulaşımdan kaynaklanan maliyetler de ortaya çıkan artı maliyetler yoluyla sübvansede edilebilmiştir. Gerek firmaların yapısal dönüşümleri gerekse de organizasyon şematüğinde meydana gelen teknik dönüşümler sonucunda, otomasyon sisteminin de giderek genişlemesiyle beraber tek tip üretim yapan makine sistemlerinin yerine çok fonksiyonlu ve ürünsel dönüşümleri yapabilen makinelere geçiş sağlanmıştır. Ortaya çıkan bu yeni düzenin (Post-Fordizm) temel noktasını ise; Fordist döneme ait olan istikrarlı bir emek – sermaye ağının yerini niteliksiz, düşük ücretli ve iş güvencesinden yoksun bir emekçi kitlesinin alması olmuştur. Bu yeni sermaye birikim rejiminin ekonomik yaşam içerisine tezahürü ise; devlet mekanizmasının piyasalardan tamamıyla elini çekmesi gerektiğini savunan bir ideolojik formasyon (neo-liberalizm) baz alınarak oluşturulmuş ve bu çerçevede üretim ağı içerisinde yer alan yarı mamul ve ham madde üretimi alanlarının yanı sıra metalaşmamış alanların da (eğitim, sağlık, sosyal güvenlik vb.) metalaştırılmasına ilişkin adımlarda bulunulmuştur. Hiç şüphesiz ki, bu sürecin en etkili ayağı olan özelleştirmeler, IMF yapısal uyum programları (stand-by) ve uluslararası finans kuruluşları (Dünya Bankası vb.) aracılığıyla uygulamaya geçirilmiştir. Bu sürecin yaygınlaşmasıyla birlikte kamusal otorite de kendi içsel emek süreçlerinin yeniden dizayn edilebilmesi adına esnekleştirme politikalarını kendi iç mekanizmasına uyarlamış, böylece piyasalaştırma ve özelleştirme politikalarıyla birlikte devletin içsel mekanizmasında da dönüşümler başlamıştır (Topak, 2004: 10).

Bu yeni birikim rejimi karşısında meydana gelen hak kayıplarına karşı mücadele edebilmesi en muhtemel güç olarak gözüken sendikalar; ortaya çıkan yeni birikim rejimi tarafından birikim rejimini engelleyici ve işgücü maliyetini arttırıcı unsurlardan biri olarak kabul edilmiş, emeğin kollektif algısının yıkılmasında ve yeniden yapılanma sürecinin içerisinde bir engel olarak görülmüştür. Böylece sendikalar, hızlı bir şekilde üretim sürecinin içerisinden dışlanmaya başlanmış ya da emeğin kontrolünün sağlanmasına dönük politikalar için

kullanılan bir araç haline getirilmeye başlanmıştır. Bu süreçlerle birlikte, dünya genelinde hak kazanımları hızla geriye giderken, üçüncü dünyada ise; kadın ve çocuk emeğinin kullanımı büyük bir hızla yaygınlaşmış ve bunlara yönelik kısıtlayıcı hükümler de kalkınma, yatırımları çekme vb. gereksinimler iddiasıyla ortadan kaldırılmaya başlanmıştır. Bu durum karşısında; ücretler hızla gerilerken, niteliksizleşme, atipik istihdam biçimlerinin giderek gündelik hayatın bir parçası haline gelmesi ve işsizliğin yaygınlaşması günümüz toplumlarının temel gerçeklikleri haline gelmiştir (Topak, 2004: 10).

Bu süreç içerisinde yaşanan temel değişimlerden birisini; işgücünün aktif bir şekilde kullanımını içermeyen ve emeğin yeniden üretimi içerisinde oluşacak ihtiyaçların karşılanması amaçlı refah devleti düzenlemelerinin yerini Workfare (Çalışma – Nimet) sistemine bırakmasıyla toplumsal yeniden üretimin aktif işgücünün yeniden üretimine dönüşmeye başlaması oluşturmuştur. Bu anlayış içerisinde kurgulanan Fordist Keynezyen Refah Devleti dönemine ait kurumlar da dönüşüm sürecinden nasibini almış ve ilk etapta sosyal güvenlik sistemi olmak üzere sağlık, sosyal yardım ve hizmet alanları da bu transformasyon ağının birer parçası haline gelmeye başlamıştır (Topak, 2004: 11). Bu şekilde, kamusal otorite yeni bir refah kurumu uygulaması olarak Workfare (çalışma – nimet) uygulamasıyla seçicilik, formal bir alan dahilinde, dar ve yetersiz seviyede bir maliyet yüklenmesi altına girmiştir. Refah devletlerinin koruyucu algısının dışında; artık maliyetlerin kamusallaştırılması sürecinin yerine ağırlıklı olarak çalışmadan kaynaklanan işyeri odaklı hastalıklar ve kazaların varlığıyla birlikte yeniden “kaçınılmazlık ve doğallık” kavramlarıyla bu sürecin değerlendirilmeye tabii tutulduğu söylenebilmektedir (Topak, 2014: 9).

Kamusal otorite, ortaya çıkan bu yeni birikim sürecinin ihtiyaçları yönünde denetleme ve gözetim işlevlerine uygun olan yeni politikalar meydana getirirken diğer yandan ise; işyerlerindeki kontrol ve denetim mekanizmalarını da dönüşüm süreci içerisine sokmuştur. Reaktif denetimlerin yanında, aktif işgücü piyasası politikalarının bir parçası olarak işyerlerine yönelik ölçüm değerlendirmeleri git gide azaltılırken, sigortacılık sektörü içerisinde özelleştirme ve piyasalaşma sürecinin yoğunlaşmasıyla beraber; teşhis, tanı ve tedavi süreçleri de metalaşma sürecinin bir halkası olarak giderek etkisizleşme sürecine girmiştir. Bu süreç; sağlık alanındaki metalaşmanın temel bir ifadesi olarak meslek hastalıklarının tanımı, ölçümü, teşhis, tanı ve tedavi süreçlerine yönelik kamunun kurumsal yapısının da piyasalaşmasını ifade etmektedir. Devlet mekanizması, bir yandan bu alan

kapsamındaki tüm kurumsal düzenekleri hızla ticarileştirirken diğer taraftan ise; alanın bizzat kendisi metalaştırma sürecinin bir parçası yapılarak, sermaye kesiminin değerlendirme alanı haline getirilmeye başlanmıştır. Hem uluslararası hem de ulusal ölçekli sermaye kesimi, meslek hastalıklarına yönelik tedavi süreçleriyle ilgili olarak gerek ar-ge faaliyetleri aracılığıyla gerekse de sağlık hizmetlerinin sunumunu bir metalaştırma sahası olarak tanımlamış, bunun yanında finansal sermaye grupları da sigortacılık sahasındaki kamusal tazmin mekanizmalarının yerine piyasa mekanizması üzerinden yeni bir aktör olarak sistemin temel bir parçası haline gelmiştir. Bu sistemsel çerçevenin oluşumunda Dünya Bankası ve IMF gibi kurumların etkisiyle yaşam bulan Yapısal Uyum Politikalarının da bu kurumsal dönüşümlerin uygulanma süreçlerinde oldukça belirgin rolleri olmuştur (Topak, 2014: 8-9).

Ortaya çıkan bu yeni birikim rejimi koşullarında oluşan yeni ekonomik düzen olan neo-liberal iktisadi politikalar zinciri içerisinde meslek hastalıkları veya çalışmadan kaynaklı hastalıklar yeniden tanımlanma süreci içerisine girmiş, “işçi sağlığı” gibi kavram setleri yerini “işyeri”, “iş” gibi kavramlara bırakarak, sermayenin hegemonik söylemi yeniden türetilmiştir. Bu şekilde; kapitalizmin vahşi olarak betimlendirildiği başlangıç dönemlerinde görülen sağlık koşullarının, emek sömürsünün kontrolsüz bir şekilde geliştiği, kuralsızlığın giderek yaygınlaştığı bir işgücü piyasası oluşurken; diğer yandan sayısal açıdan daha az kişinin iş güvencesine sahip olduğu, emek kontrolünün yoğun ve parasal imkânların çok daha iyi olduğu çok fonksiyonlu bir işçi sınıfı aristokrasisinin sağlığını koruması yönünde şekillenen bir koruma algısı giderek güç kazanmaya başlamıştır. Bu süreçle birlikte; artık kamu sağlığı adına hareket eden devlet mekanizmasının koruyucu düzenekleri, müdahaleleri giderek geri planda kalırken; kamunun uyguladığı tazmin mekanizmaları giderek yetersiz kalmış, teşhis, tanı ve tedavi hizmetlerinin bizzat kendisinin piyasalaşma ve metalaşmasıyla birlikte, bu alanlardaki örgütlülük ve özellikle de ilgili meslek örgütleri ve sendikaların etkisizleştiği bir evre içerisine girilmiştir. Fordist döneme ait kurumsal ağlar, post-fordist birikim rejiminin oluşturduğu yeni yapılanma sürecine uyum sağlayamamış ve bu kurumsal ağlar yeni düzenek içerisinde değişim ve dönüşüme uğramıştır (Topak, 2014: 9).

TÜRKİYE’DE İŞ SAĞLIĞI VE İŞ GÜVENLİĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Batı Avrupa’da yaşanan Sanayi Devrimi’ne dair koşulların Osmanlı İmparatorluğu içerisinde oluşmaması ve dolayısıyla Anadolu topraklarına sanayi-

den kaynaklı koşulların geç sirayet etmesine de bağlı olarak iş sağlığı ve iş güvenliği alanında yapılan düzenlemeler Türkiye içerisine daha sonraki süreçlerde ulaşmıştır. Yine de bu durumun ilk nüvelerini; Cumhuriyet Dönemi’nin öncesinde, Tanzimat süreci içerisinde görebilmek mümkündür.

Osmanlı İmparatorluğu’nda Tanzimat’tan önceki dönemlerde mevcut üretim şeklinin zanaatkârlığa dayalı olmasıyla bağlantılı olarak dini esaslara dayalı meslek örgütlenmeleri olan *esnaf zaviyelerinin*, *Fütüvvetname* adlı kurallar zincirine dayalı olarak yönetildiği görülmektedir. Sadece Müslümanların değil, gayrimüslim esnaf ve zanaatkârların yer aldığı bu organizasyon zamanla *loncalar* halini almış ve bu loncalarda, esnaf ve zanaatkârlar kendi sorunlarını serbest bir şekilde, katı kurallar ve şartlara bağlı olmaksızın görüşebilme, ortak kararlar alabilme imkânına sahip olmuşlardır (Altan, 2004: 61). Bu dönemde görülen üretim tarzının basitliğiyle doğru orantılı olarak işçilerin karşılaşacakları risklerin sayı ve niteliksel koşulları da günümüz koşullarından oldukça farklı bir durumdadır. Aynı zamanda bu mesleki yapılanmalar içinde yer alan usta – çırak ilişkisi, tipik bir işveren – işçi ilişkisinden oldukça farklı bir mekanizmayı içermekte olup; ustalar, yetiştirdikleri kalfa ve çırakları koruyup gözetmektedirler. Bu dönem içerisinde iş sağlığı ve iş güvenliğine dair bir bilinçlenme sürecinden söz edebilmek mümkün görünmemekle birlikte; ustanın işini iyi öğretmesinin, çalışanlarının kaza yapma riskini bir o kadar azaltacağına dair genel bir kabul söz konusudur (Arıcı, 1999: 30-33). Loncalar içerisinde yer alan *teavün sandığı* adlı yardımlaşma sandıkları aracılığıyla hastalanan lonca üyelerinin tedavileri, yaşlılık sonucu işi bırakan ve muhtaçlık duyan ustalara ve tedavisi bulunmayan bir hastalık veya sakatlık karşısında iş göremez duruma düşen usta, kalfa ve çırak gibi meslek erbaplarına geçimlerini sağlayabilmeleri amacıyla yardımlar sağlanmıştır (Dilik, 1992: 33; Gerek, 2008: 5).

Tanzimat ve Meşrutiyet süreçleriyle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu ile Batı Avrupa ülkeleri arasındaki gerek siyasal gerekse de ekonomik yakınlaşmanın da etkisiyle, Osmanlı İmparatorluğu, Batı kapitalizminin eşitsiz gelişme ağına dâhil olmuş ve sanayileşme sürecinin bir parçası haline gelmeye başlamıştır. Hiç şüphesiz ki iş sağlığı ve iş güvenliği alanına yönelik ilk düzenlemeler de bu dönem dâhilinde meydana gelmiştir. Bu dönem içerisinde yapılan ilk düzenleme, 1865 tarihli *Dilaver Paşa Nizamnamesi* olmuştur. Bu nizamname, dönemin padişahının onayından geçmemekle birlikte Ereğli Kömür Havzası’nda uygulanmıştır. Yaklaşık 100’e yakın maddeden oluşan Nizamname, gündelik çalışma süresini 10 saat olarak belirlemiş; işçi-

lere çalışma sürelerinin dışında dinlenme süreleri verilmesi, işçilere yatacak yer sağlanması, işçi ücretlerinin öncelikli olarak ödenmesi ve işe hazır beklemeyen işçilere çalıştırılmasalar dahi ücret ödenmesi gibi başlıkları düzenlemiştir. Aynı zamanda Nizamname, işçilerin önemsiz olarak adlandırılacak hastalıklarının madenlerde yer alacak doktorlar tarafından tedavi edilmesi, ağır hastalıklar meydana geldiğinde ise; işçilerin evlerine gönderilmesi gerektiğini de düzenlemiştir. Hastalık kavramı, iş sözleşmesinin sona ermesinin nedeni olarak değerlendirilirken, diğer taraftan iş kazalarından pek söz edilmiş ve bunlar karşısında ne tip önlemler alınması gerekliliği üzerinde durulmamıştır. Dolayısıyla, Dilaver Paşa Nizamnamesi içerisinde, denetim düzeneği ortaya konulmadığı için, işçiler açısından olumlu görülebilecek birtakım düzenlemeler de gerektiği şekilde uygulanamamıştır (Talas, 1992: 40; Arıcı, 1999: 36, Makal, 1997: 286-287; Tokol, 2005: 6-7).

1869 tarihinde yürürlüğe giren *Maadin Nizamnamesi* ile birlikte, iş güvenliğine dair kurallara daha fazla yer verilmiş ve Dilaver Paşa Nizamnamesinin eksikleri giderilmeye çalışılmıştır. Maadin Nizamnamesi ile birlikte madenlerde angarya çalıştırma sistemi tümüyle ortadan kaldırılmış, madenlerde yer alan mühendislere kazaların önlenmesi adına gerekli önlemleri alma ve bu amaca yönelik olarak ihtiyaç duyulan malzemeleri idareden talep etme hakkı verilmiş, kazaların mevcut idareye bildirilmesi, madenlerde doktor ve eczane bulundurulması, iş kazasına uğrayan işçilere ve ailelerine işveren tarafından tazminat ödenmesi, iş kazasında kusuru bulunan işverenin para cezası ile cezalandırılması gibi birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Bu açıdan bakıldığında; Maadin Nizamnamesi ile birlikte iş sağlığı ve iş güvenliği alanında o günün koşullarına kıyasla oldukça önemli sayılabilecek düzenlemelerin yapıldığı söylenebilmektedir (Talas, 1992: 40; Arıcı, 1999: 37; Gerek, 2008: 6; Makal, 1997: 287-289).

Osmanlı Devleti'nin Batı tipi modernleşmesinin bir karşılığı olarak ortaya çıkan ve 1876 yılında tamamlanarak yürürlüğe giren ilk medeni kanun olan *Mecelle'*de, iş sağlığı ve iş güvenliği alanına yönelik olarak işçinin, işverenin kusuruyla zarara uğraması halinde işverene bu zararın tazmin yükümlülüğü getirilmiş; diğer taraftan, ücretlerin aynı olarak ödenmesi yasaklanmış, günlük çalışma süresinin gün doğumundan batımına kadar uzatılabileceği ve işçinin çalışmaya hazır halde bulunması durumunda ücrete hak kazanacağına dair hükümler düzenlenmiştir (Arıcı, 1999: 38; Altan, 2004: 63).

Türkiye'de sanayileşmeye dair temel atılımların, Cumhuriyet döneminde başlamış olmasıyla da bağlantılı olarak; iş sağlığı ve iş güvenliğine dair dü-

zenlemelerin asıl bu dönemde yoğunlaştığını söyleyebilmek mümkündür. 10.09.1921 tarihli ve 151 sayılı *Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amalesinin Hukukuna Müteallik Kanun* ile birlikte madenlerde 18 yaşından küçük olanların çalıştırılması yasaklanmış, gündelik çalışma süresi 8 saatle sınırlandırılmış, 8 saatten fazla çalışılması durumunda iki kat fazla ücret ödenmesi ve bu çalışmanın tarafların rızasıyla gerçekleştirilmesi hususları düzenlenmiştir. Bu kanuna göre; maden işleten işverenler, hastalanan ya da kazaya uğrayan işçileri tedavi ettirmek ve madenin etrafında hastane, eczane ve hekim bulundurmaları zorundadırlar. İş kazasından kaynaklı olarak meydana gelen ölümlerde, ölenlerin vasileri işverene karşı tazminat davası açabilmekte aynı zamanda kazalara neden olan işverenler hakkında da cezai yaptırımlar talep edebilmektedir. Sağlık ve güvenlik koşullarını sağlamayan maden işletmelerinin ise; ruhsatname ve imtiyazları feshedilebilecektir (Gerek, 2008: 6-7; Arıcı, 1999: 41-42).

1923 tarihli İzmir İktisat Kongresi içerisinde işçilerin haklarının korunmasına yönelik birtakım kararlar alınmış, 1924 tarihli ve 394 sayılı *Hafta Tatili Kanunu*, 1925 tarihli ve 2739 sayılı *Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun* yürürlüğe girmiştir. 1926 tarihli ve 818 sayılı *Borçlar Kanunu*yla birlikte; ilgili kanunun onuncu babı; hizmet akdi madde 332’de iş sağlığı ve iş güvenliğine yönelik hükümler yer almış ve bu maddede; işverenin, işçinin uğrayabileceği tehlikeler karşısında lüzumlu tedbirleri alması gerektiği, aksi takdirde işverenin uğranılan zararları tazmin edeceği hükme bağlanmıştır (<http://uzmaniyiz.biz/is-sagligi-ve-guvenligi/genel-bilgiler/isg-gelisim-sureci.html> [Erişim Tarihi: 24.08.2015]).

1930 tarihli ve 1593 sayılı *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*’yla birlikte; çalışma hayatı içerisinde yer alan kadın ve çocukların korunması, en az 50 işçi çalıştıran işyerleri içerisinde hekim bulundurma zorunluluğu, belirli büyüklüğe sahip işyerlerinde revir ya da hastane kurulması yükümlülüğüne yönelik hükümler bulunmaktadır (Gerek, 2008: 7; Arıcı, 1999: 44-45). 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nda madde 173-180 arasında iş sağlığı ve iş güvenliğine yönelik ilgili hükümler yer almaktadır. Bu hükümler, 12 yaşından küçük çocukların, fabrika ve imalathanelerde çalıştırılmasının yasaklanması; 12 – 16 yaş arasındaki çocukların saat yirmiden sonra gece çalışmalarının yasaklanması; gece hizmetleriyle yer altında gerçekleştirilmesi gereken işlerde 24 saatlik süreçte 8 saatten fazla devamın yasaklanması; kahve, gazino vb. yerlerde 18 yaşından küçük çocukların istihdamının yasaklanması; hamile kadınların doğum sürecinden önceki 3 ay boyunca ağır

hizmetlerde yer almasının yasaklanması ve doğum yapan kadınlara ilk 6 aylık süre zarfında mesai saatlerinde yarımşar saatlik emzirme izni verilmesidir (<http://uzmaniyiz.biz/is-sagligi-ve-guvenligi/genel-bilgiler/isg-gelisim-sureci.html>) [Erişim Tarihi: 24.08.2015]].

1936 tarihli ve 3008 sayılı *İş Kanunu*, Türkiye’de çalışma hayatını düzenlemek amacıyla meydana getirilen ilk iş kanunu olarak, iş sağlığı ve iş güvenliği alanında da düzenlemelerde bulunmuştur ve kanunun uygulanması için çok sayıda tüzük meydana getirilmiştir. 1945 tarihli ve 4763 sayılı Kanun ile birlikte Çalışma Bakanlığı kurulmuş, 1946 yılında ise; Çalışma Bakanlığı’nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun çıkarılmıştır. 1945 yılında 4792 sayılı *İşçi Sigortaları Kurumu* ve 4772 sayılı *İş Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu* yürürlüğe girmiştir. Sonraki süreçte diğer sigorta kollarına yönelik düzenlemeler yapılarak, dağınık halde bulunan sosyal sigorta uygulamalarını tek bir çatı altına alabilmek amacıyla 1964 tarihli ve 506 sayılı *Sosyal Sigortalar Kanunu* yürürlüğe girmiştir. Yine 1964 tarihinde İş Sağlığı ve Güvenliği Müfettişliği Örgütü, daha sonrasında ise; İş Sağlığı ve Güvenliği Merkezi (İSGÜM) kurulmuştur. Çalışma ilişkilerinin niteliğiyle bağlantılı olarak farklı sosyal güvenlik kanunlarına tabi olanları kapsayan 2006 tarihli ve 5510 sayılı *Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu* 2008 yılında kademeli olarak yürürlüğe girmiştir (<http://uzmaniyiz.biz/is-sagligi-ve-guvenligi/genel-bilgiler/isg-gelisim-sureci.html>) [Erişim Tarihi: 24.08.2015]].

3008 sayılı İş Kanunu’nun yerine 1967 yılında 931 sayılı İş Yasası çıkarılmış lakin yasanın Anayasa Mahkemesi tarafından usul yönünden bozulması üzerine, hiçbir değişiklik yapılmaksızın 1971 tarihli ve 1475 sayılı yeni bir *İş Kanunu* yürürlüğe girmiş ve bu kanun iş sağlığı ve iş güvenliği yönünden çıkarılan tüzük ve yönetmeliklerle beslenerek önceki iş kanununa oranla çağdaş ve geniş anlamda ayrıntılı düzenlemeler getirmiştir. Yasanın iş sağlığı ve iş güvenliği ile ilgili maddeleri 5. Bölümdeki madde 73 – 82 arasında yer almıştır. 1475 sayılı İş Kanunu’nun iş sağlığı ve iş güvenliği yönünden çağdaş yaklaşım meydana getiren 73. maddesi ile işveren, işçinin sağlık ve güvenliğini sağlamak amacıyla gerekli olanı yapmak ve bu hususa ait şartları sağlamak ve gerekli araçları noksansız bulundurmakla yükümlü kılınmıştır. İşçilerinde bu konuya ilişkin usul ve şartlara uymak zorunda oldukları belirtilmiştir. Yine bu yasa kapsamında oluşturulan İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununa göre; işyeri hekimi ve işyeri güvenlik elemanı istihdamı zorunluluğu getiren genelge 1973 yılında kabul edilmiştir

(<http://uzmaniyiz.biz/is-sagligi-ve-guvenligi/genel-bilgiler/isg-gelisim-sureci.html> [Erişim Tarihi: 24.08.2015]).

Avrupa Birliği’ne uyum sürecinin de etkileriyle 2003 tarihinde 4857 sayılı *İş Kanunu* kabul edilmiştir. 4857 sayılı İş Kanunu’na dayalı olarak iş sağlığı ve iş güvenliği alanında pek çok yönetmelik çıkarılmıştır. Bu yönetmeliklerden bazıları; İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetmeliği, Güvenlik ve Sağlık İşaretleri Yönetmeliği, Yapı İşlerinde Sağlık ve Güvenlik Yönetmeliği, Patlayıcı Ortamların Tehlikelerinden Çalışanların Korunması Hakkında Yönetmelik, Kimyasal Maddelerle Çalışmalarda Sağlık ve Güvenlik Önlemleri Hakkında Yönetmelik, Asbestle Çalışmalarda Sağlık ve Güvenlik Önlemleri Hakkında Yönetmelik, İşyeri Bina ve Eklentilerinde Alınacak Sağlık ve Güvenlik Önlemlerine İlişkin Yönetmelik, Kişisel Koruyucu Donanımların İşyerlerinde Kullanılması Hakkında Yönetmelik, İş Ekipmanlarının Kullanımında Sağlık ve Güvenlik Şartları Yönetmeliği, Yeraltı ve Yerüstü Maden İşletmelerinde Sağlık ve Güvenlik Şartları Yönetmeliği, İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulları Hakkında Yönetmelik, Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, Çalışanların İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimlerinin Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, Geçici veya Belirli Süreli İşlerde İş Sağlığı ve Güvenliği Hakkında Yönetmelik, Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği, Kişisel Koruyucu Donanım Yönetmeliği, İş Güvenliği Uzmanlarının Görev, Yetki, Sorumluluk ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik, İşyeri Hekimlerinin Görev, Yetki, Sorumluluk ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik, İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetleri Yönetmeliği şeklindedir (<http://www.csgb.gov.tr/csgbPortal/isggm.portal?page=mevzuat&id=3> [Erişim Tarihi: 27.08.2015]).

İş sağlığı ve iş güvenliği alanında çıkarılan bu yönetmelikler, Avrupa Birliği normlarından direkt olarak çevrilmesi sebebiyle sıklıkla eleştirilmekte ve bu yöntemin yerine ülkenin kendi içsel koşullarına uygun, kapsamlı, uyulması gereken kurallar ve teknik iş güvenliği önlemlerini ayrıntılı bir şekilde düzenleyen yönetmeliklerin çıkarılmasının daha doğru bir yöntem olacağı dile getirilmektedir (Süzek, 2011: 792).

Son olarak; 20.06.2012 tarihli ve 6331 sayılı *İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu* kabul edilmiş ve kanunun yayımlanmasından itibaren 6 aylık süreçte 4857 sayılı Kanuna ait bazı maddeler yürürlükten kalkmıştır. 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu’nun bazı maddeleri ise; kademeli olarak yıllar içerisinde yürürlüğe girecektir. Ayrıca, 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu’nun geçici 2.maddesine göre, 4857 sayılı İş Kanunu madde 77 – 81 ve madde 88’e göre yürürlüğe konan yönetmeliklerin İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu’na aykırı

rı olmayan hükümleri de İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nda öngörülen yönetmelikler yürürlüğe girinceye kadar uygulamaya devam edebilecektir.

SONUÇ

Bireylerin yalnızca fiziken değil aynı zamanda ruhsal ve sosyal açılardan tam anlamıyla iyi konumda olmasını ifade eden ve çalışanlarına en ideal sağlık ve güvenlik koşullarının sürekliliğini sağlamayı hedefleyen iş sağlığı ve iş güvenliği algısı tarihin başlangıç sürecinden bugüne evrilerek süregelen bir kavram seti olmuştur. Antik Mısır'dan günümüze çalışma kavramının ortaya çıktığı koşullardan bugüne çalışan kesimlerin sağlık ve güvenliğinin gelişim seyri incelendiğinde teknolojik dönüşümün ve üretim süreçlerindeki yeni gelişmelerin bu sürece yön verdiği görülmektedir. Hiç şüphesiz ki bu sürecin en temel kırılma noktası ise; sanayi devrimi sonrası meydana gelen yıpratıcı çalışma koşulları olmuştur. Sanayi koşullarında görülen ağır çalışma ortamı ve iş kazaları, gerek işletmeler açısından gerekse de çalışan işçi sınıfı açısından bir mücadele alanı olarak görülmeye başlanmıştır. Kapitalist sistem içerisinde birer maliyet unsuru olarak görülen iş sağlığı ve iş güvenliği uygulamalarının ideal bir şekilde hayata geçmesi koşulsuz olarak bu durumdan zarar gören (ölüm, sakatlanma, yaralanmalar vb.) kesimlerin örgütlü mücadelesi ve hak arayışlarıyla mümkün olabilecektir. Bu açıdan gerek dünya genelindeki hak talepleri, gerekse de Türkiye'deki spesifik hak taleplerinin hem yasal alanlarda (6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu vb. gibi) hem de uygulama sahasında dile getirilmesi ve toplu bir şekilde hak arama mücadelesi gösterilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Altan, Ö. Z. (2004). Sosyal Politika Dersleri. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
Arıcı, K. (1999). İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Dersleri. Ankara: TES-İŞ Eğitim Yayınları.
Beyazıt, S. (2006). İş Sağlığı ve Güvenliği ÇMİS OHSAJ 18001 Projesi. İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Türk Milli Komitesi 30. Yıl Armağanı, Ankara, TŞOF Plaka Matbaacılık, 529.
Çelik, A. (2011). 1 Mayıs'ın Kökleri, 22.08.2015 tarihinde http://www.madenis.org.tr/yazdir_yorum_ayrinti.php?id=23 adresinden erişildi.

Çetindağ, Ş. (2010). İş Sağlığı ve Güvenliğinin Tarihsel Gelişimi ve Mevzuattaki Güncel Durum, Toprak İşveren Dergisi, Haziran 2010, Sayı 86. 22.08.2015 tarihinde <http://www.toprakisveren.org.tr/2010-86-serifcetindag.pdf> adresinden erişildi.

Dilik, S. (1992). Sosyal Güvenlik. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Erkul, İ. (1983). Sosyal Politika Dersleri, C.1, Eskişehir.

Fişek, A.G. (2014). Çalışma Yaşamında Sağlık Güvenlik, Ankara: Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Bilim ve Eylem Merkezi Vakfı Yayınları, Yayın No: 3/2.

Gençler, A. (2007). İşçi Sağlığı ve İş Güvenliğine İlişkin Uygulamaların Tarihi Gelişimi, İş Sağlığı ve Güvenliği Dergisi, 7(35), Temmuz – Ağustos – Eylül, 16-29.

Gerek, H. N. (2008). İş Sağlığı ve İş Güvenliği. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları.

<http://uzmaniyiz.biz/is-sagligi-ve-guvenligi/genel-bilgiler/isg-gelisim-sureci.html> Erişim Tarihi: 24.08.2015.

<http://www.csgb.gov.tr/csgbPortal/isggm.portal?page=mevzuat&id=3>. Erişim Tarihi: 27.08.2015.

Kılıç, İ. (2014). İş Sağlığı ve Güvenliği Ed. Aysen Tokol ve Yusuf Alper, Sosyal Politika, Bursa: Dora Basın Yayın.

Makal, A. (1997). Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri: 1850 – 1920 Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi, Ankara: İmge Kitabevi.

Marx, K. (2011). Kapital: Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt: Sermayenin Üretim Süreci, Ankara: Sol Yayınları.

Narter, S. (2015). İş Kazası ve Meslek Hastalığında Hukuki ve Cezai Sorumluluk, Ankara: Adalet Yayınevi.

Poulantzas, N. (2000). State, Power, Socialism, London: Verso Press.

Süzek, S. (2011). İş Hukuku, (7. Basım), İstanbul: Beta Yayınları.

Şen, M. (2015). İş Sağlığı ve Güvenliği Kavramı, Tarihsel Gelişimi ve Dayanakları, Melikşah Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 4(1), 117-142.

Talas, C. (1992). Türkiye’nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Tokol, A. (2005). Türk Endüstri İlişkileri Sistemi, Ankara: Nobel Yayınları.

Topak, O. (2004). İşçiden İş Kavramına Geçiş ve Değişikliğin Gizli İdeolojisi, TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, S. 18, Nisan - Haziran 2004, 7-12.

Topak, O. (2014). Meslek Hastalıkları Ekonomi Politikası Üzerine Notlar, TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, S. 51-52, Ocak - Haziran 2014, 2-9.

Yılmaz, G. (2003). İşçi Sağlığı ve İş Güvenliğinin Tarihi Gelişimi 24.08.2015 tarihinde http://www.isguvenligi.net/?option=com_content&task=view&id=53&Itemid=999999 adresinden erişildi.

Yılmaz, Ö. H. (2012). İşyeri Hekimliğinde İnsan Gücü Planlaması İçin İş Analizi ve Simülasyon Yaklaşımı, Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı.

Yiğit, A. (2011). İş Güvenliği ve İşçi Sağlığı (2. Basım), Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.

Yiğit, A. (2013). İş Güvenliği, (2. Basım), Bursa: Dora Yayıncılık.